

5. Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 356–360.

ПОМИЛКОВА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЇ З ВОРОГОМ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Письменський Є. О.

завідувач кафедри поліцейської діяльності

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Донецького державного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

На обрання теми цієї публікації вплинуло вивчення тез виступу О. Маріна, які він підготував для одного науково-практичного заходу. Науковець аналізує (поточні) тенденції розвитку кримінального законодавства України, що можна простежити в період воєнного часу. Як висновок він слушно констатує, що законодавець прикро послідовний у череді помилок при внесенні змін та доповнень у кримінальне законодавство воєнного часу (3/4 прийнятих законів щодо змін до КК України є сумнівними з позиції якості їх змісту). Характер помилок, неякісних законодавчих положень не відрізняється оригінальністю та відтворює давно відомі «хвороби» кримінально-правової законотворчості [1].

Кримінально-правова норма про відповідальність за колабораційну діяльність не є винятком і становить окремих прояв помилкової правотворчості, про що О. Марін теж резонно згадує. Водночас відповідна проблематика може бути показана та розкрита в більш широких межах, адже питання належного кримінально-правового забезпечення протидії проявам колабораціонізму постало від початку агресії російської федерації щодо України – починаючи з 2014 р., коли були окуповані перші українські території (перша фаза російсько-української війни). Під час другої фази, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., це питання знайшло своє розв'язання, але в невдалий спосіб.

У цій доповіді кримінально-правова політика України щодо колаборації з ворогом розглядатиметься ретроспективно з виокремленням трьох етапів її формування та реалізації.

I етап (2001–2014 рр.) характеризується появою першого в історії незалежної України кримінального закону та відсутністю у ньому окремої підстави відповідальності за колабораціонізм. Такий підхід не вирізнявся унікальністю у порівнянні з позицією законодавців більшості європейських країн стосовно забезпечення кримінально-правового охорони їх державної безпеки. Питання співпраці з ворогом (як в умовах окупації, так і поза цими обставинами) могло розв'язуватися у спосіб застосування загальних норм про зраду.

Виняток становить хіба що Литовська Республіка, де передбачена кримінальна відповідальність за дії її громадянина, що полягають у сприянні незаконній владі в утвердженні окупації чи анексії Литовської Республіки, зокрема в придушуванні опору мешканців Литви або в допомозі структурам незаконної влади у здійсненні окупації чи анексії (ст. 120 КК «Колабораціонізм») [2]. Це діяння утворює самостійний привілейований вид злочинної зради (ст. 117 КК Литовської Республіки) та / або надання допомоги іншій державі у здійсненні діяльності, ворожої до Литовської Республіки (ст. 118 КК Литовської Республіки).

Позиція литовського законодавця сприймається як приклад загалом правильного підходу до забезпечення охорони інтересів держави, оскільки передбачає диференційований вплив на зрадників з урахуванням обставин вчинення відповідного посягання, де виникнення фактору окупації території Литовської Республіки «активує» відповідну заборону з настанням окремих наслідків. Розробники КК України 2001 р. свого часу пішли іншим (більш поширеним) шляхом та уникнули кримінально-правового регулювання відповідальності за колабораціонізм, явно недооцінивши потенціалу зовнішньої загрози.

II етап (2014–2022 рр.) характеризується початком істотних суспільно-політичних трансформацій, що були закладені на тлі подій Революції гідності (2013–2014 рр.), та зміною безпекової ситуації через початок російської агресії проти України. На сьогодні відомо, що зазначена (збройна) агресія була спланована заздалегідь і розпочалася 20 лютого 2014 р. з військової операції збройних сил РФ із захоплення частини території України – Кримського півострова і далі продовжилася війною на Донбасі [3]. У результаті Україна втратила контроль над Автономною республікою Крим, окремими районами Донецької та Луганської областей, що опинилися під тимчасовою окупацією.

Поява окупованих територій призвела до нового явища, що виникло як наслідок російської агресії, у виді різних форм співпраці населення

цих територій із окупантом (ворогом). Предмет такої співпраці природно опинився у фокусі правової оцінки задля визначення того, яка співпраця (взаємодія) з ворогом не тягне кримінальної відповідальності, а яка утворює кримінальне правопорушення. З урахуванням виклику, який постав перед Українською державою, зазнала ряду змін і кримінально-правова політика, формування якої продовжувалося в умовах розгляданої фази російсько-української війни. Здебільшого ці зміни стосувалися посилення кримінальної репресії за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України.

Проблема колабораціонізму теж з'явилася у порядку денному вітчизняного законодавця, про що свідчить низка зареєстрованих у парламенті законопроектів, які передбачали в тому чи іншому вигляді запровадження кримінальної відповідальності за колабораціонізм. Більш докладно хронологія цих ініціатив та їх ключові особливості висвітлена в моїх попередніх працях [4, с. 46–52]. Попри це за вісім років первинно окупованих територій жоден із законопроектів (а їх загалом було не менше семи) так і не був розглянутий, а за вчинення колабораціонізму не встановлено самостійної підстави кримінальної відповідальності.

На цьому тлі істотні проблеми виникли з реалізацією кримінально-правових норм щодо колаборантів, адже відповідне явище поступово розвивалося та поширювалося окупованими територіями. Чимало громадян України не могли належним чином передбачити наслідки своєї поведінки в умовах проживання на окупованій території, а кримінальнокарані межі взаємодії з ворогом фактично виявилася розмитими. Паралельно почала формуватися суперечлива правозастосовна практика, а поведінка громадян України, що характеризувалася усталеними ознаками колабораціонізму, знаходила різну правову оцінку. Далеко не кожен акт такої поведінки передбачав кримінально-правове реагування – здебільшого як кримінальне правопорушення могла розглядатися колабораційна діяльність у воєнній сфері, правоохоронній та судовій, а також частково адміністративній. Водночас різнилася кваліфікація навіть такої діяльності за територіальною ознакою¹.

На таку ситуацію впливало кілька факторів. По-перше, зазначені території були окуповані різними способами та неодноразово: територія Криму була анексована, а окупація окремих районів Донецької

¹ Наприклад, поведінка зрадника, який виконував суддівські функції на окупованій території Криму, та така ж сама поведінка на окупованій території Донецької та Луганської областей, знаходили різну кримінально-правову оцінку

та Луганської області відбувалася з використанням засобів приховування російського впливу та імітацією сепаратизму.

По-друге. Абстрактний характер більшості кримінально-правових норм ускладнював можливість чіткого встановлення меж кримінальної караності окремих актів колабораціонізму. Можна констатувати, що наявного кримінально-правового ресурсу переважно вистачало для здійснення належного реагування, але через відсутність юридичної визначеності правозастосовці концентрували увагу лише на тих колабораційних практиках, які з усією очевидністю не викликали сумнівів у їх протиправності¹.

Отже, другий етап (власне як і перший) показав розгубленість Української держави, її нездатність спрогнозувати, вчасно виявити, запобігти та нейтралізувати ті внутрішні та зовнішні загрози, які постали перед нею. Зокрема, це стосується і сфери кримінально-правової політики, яка формувалася з ігноруванням потреби розв'язання чисельних неординарних викликів, з якими стикалася правоохоронна система щодо протидії посяганням на національну безпеку. Головна помилка зазначеного етапу полягала в неспроможності держави за умов виникнення та поступового розвитку колабораційної діяльності на окупованій території створити належну нормативну основу для її справедливої кримінально-правової оцінки, яка з-поміж іншого передбачала б установа межі для максимально безпомилкового визначення караності того чи іншого акту колабораційної поведінки.

III етап (2022 р. – дотепер). Цей період розпочався 22 лютого 2022 р., коли російські війська здійснили неспровоковане повномасштабне вторгнення на територію України (широкомасштабний військовий напад), та триває досі. Він може бути закінчений з моменту відновлення суверенітету України на всій її території, зокрема як очікуваний наслідок процесу деокупації, що триває.

¹ Ілюстрацією викладеного сколабораційна діяльність у сфері освіти, яку правозастосовувачі на той час сприймали як кримінально протиправну доволі фрагментарно. Насамперед не викликала сумнівів наявність підстав для настання такої відповідальності щодо громадян України, які опікувалися управлінням освітньою сферою (адмініструванням), але не здійсненням освітньої діяльності. Щодо проявів колабораціонізму в межах цієї діяльності – у судовій практиці вони не знаходили свого відбиття. З цього приводу могли і виникали різні позиції, сумніви, зокрема через що органи правопорядку демонстрували неготовність застосовувати КК до громадян України, які здійснювали освітню діяльність на окупованій території, допомагаючи ворогу руйнувати освітянські основи українського суспільства [5, с. 52].

Особливістю цього етапу є встановлення самостійної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України). Відповідні зміни були внесені до кримінального законодавства з ухваленням 03 березня 2022 року Верховна Рада України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність».

Майже відразу зазначені зміни опинилися у фокусі уваги науковців, правозастосовців, а так само всього українського суспільства, беручи до уваги, що масштаби окупованої території збільшилися, а отже, значущість проблеми зростала. На цьому тлі вивчення та аналіз кримінально-правової норми про колабораційну діяльність показали, що вона приймалася поспіхом (наслідок помилки другого етапу), без належного експертного супроводження та містить низку недоліків, які негативно впливають на ефективність протидії колабораційній діяльності. У межах цієї доповіді слід звернути увагу на ключові хиби, до яких відноситься порушення законодавцем базових принципів кримінального права при встановленні відповідної заборони:

1. *Принцип юридичної визначеності.* Прикро, але ст. 111-1 КК України виявилася далекою від цього принципу, оскільки чимало її положень не відповідають вимогам доступності, стабільності, чіткості, однозначності та передбачуваності. Лише один красномовний приклад – ч. 8 ст. 111-1 КК України, яка сформульована у спосіб, що виключає однозначне тлумачення через відсутність чіткого розуміння діянь, які повинні спричинити зазначені у ній наслідки.

2. *Принцип пропорційності.* Згідно з цим принципом кримінально-правові наслідки мають узгоджуватися зі ступенем тяжкості вчиненого правопорушення. Його недотримання, зокрема, проявляється у виді надмірності кримінальної репресії в одних випадках та її слабкості в інших (диспропорційний вплив)¹.

3. *Принцип рівності.* Порушення системних зв'язків КК України, колізійність його норм призвели до уможливлення дискримінації окремих категорій осіб через появу різних підстав кримінальної відповідальності за вчинення однакового акту поведінки. За умов

1 Приклад неадекватності (надмірної репресивності) покарання можна простежити, звернувшись до ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка з-поміж іншого передбачає відповідальність за активну участь у заходах політичного характеру. Разом з цим такий саме строк основного покарання у виді позбавлення волі передбачений, скажімо, за фінансування тероризму, що призвело до тяжких наслідків. На в'яз чи відповідні діяння можна розглядати з позиції однакового рівня суспільної небезпеки та й порівнювати загалом [6, с. 123].

вчинення одного і того самого діяння різні особи можуть зазнавати принципово різних кримінально-правових наслідків. Порушення принципу рівності також простежується у неможливості застосувати до неповнолітніх покарання, визначеного у ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України, на чому оремо акцентував увагу М. Хавронюк [7].

Викладене дає підстави резюмувати, що на кожному етапі формування вітчизняної кримінально-правової політики були припущені певні помилки, які негативно впливають і впливатимуть у майбутньому на процес протидії колабораціонізму, що має місце на окупованих територіях України. Помилка першого етапу полягала в надмірній переконливості в тому, що непорушність територіальної цілісності – це так собі константа, а можливість появи окупованих територій не є загрозовою. Відповідні суб'єкти кримінально-правової політики прорахувалися і не передбачили у КК України достатньо ефективних інструментів протидії відповідним посяганням на інтереси держави. Як результат ми не отримали заздалегідь кримінального законодавства, адаптованого під потреби відсічі збройної агресії, вчинення якої зумовлює виникнення явища колабораціонізму.

Помилка другого етапу – це нездатність установити самостійну підставу за колабораційну діяльність (або внести інші подібні зміни до КК України), урахувуючи появу перших окупованих територій та, щонайменше, неконкретність тих кримінально-правових норм, які могли застосовуватися до колаборантів. Ця помилка призвела до формування неоднакової судової практики та нездатності застосовувати кримінальний закон до окремих категорій осіб. Попри (запізніле) запровадження окремої підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність помилка третього етапу насамперед стосується низької якості законодавчих положень ст. 111-1 КК України, ігнорування при цьому основних принципів кримінального права. Очевидно, що ці помилки (за умов, якщо вони лишаються не виправленими) здатні призвести в перспективі до виникненні істотних проблем у процесі реалізації кримінально-правової політики.

Література:

1. Марін О. К. Послідовність помилок законодавця як тенденція розвитку кримінального законодавства воєнного часу. *Кримінальне законодавство воєнного часу: правотворчі та правозастосовні проблеми* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 26 травня 2023 р.). Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2023. С. 96–101.

2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. Įstatymu Nr. VIII-1968 (The Criminal Code of the Republic of Lithuania). URL: e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555
3. Ключові питання та відповіді про російську агресію / Міністерство закордонних справ України (20 червня 2023 р.). URL: <https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu>
4. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. 121 с.
5. Письменський Є. О. Колабораційна діяльність у сфері освіти: проблеми тлумачення та вдосконалення кримінального закону. *Право України*. 2022. № 11. С. 49–59.
6. Письменський Є. О. Караність колабораційної діяльності: яких змін потребує КК? *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 121–129.
7. Хавронюк М. Порушення принципу законності і рівності перед законом у змінах до Кримінального кодексу під час війни / Центр політико-правових реформ (18 травня 2022 р.). URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-zakonnosti-i-rivnosti-pered-zakonom-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Поляков Є. В.

*доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
Одеського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
полковник поліції*

Із початку окупації території України проблема колабораціонізму та пошук способів її найбільш вдалого вирішення перебувають у фокусі уваги представників української виконавчої та законодавчої влади.

15 березня набув чинності Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», яким передбачається визначення ряду кримінально-караних діянь, які сприяють поширенню збройній агресії на території